

Początki miast w dokumentach

POCZĄTKI CHEŁMA (OKOŁO 1237), JEGO POŻAR (1255) I ODBUDOWA

Źródłem informacji o dziejach Lubelszczyzny w XIII w. jest Kronika Halicko-Wołyńska, stanowiąca część tzw. Letopisu Hipackiego czyli południowo-ruskiego zводу kronikarskiego, którego ostatnia relacja powstała w końcu XIII lub na początku XIV wieku. Najstarsza kopia Letopisu Hipackiego pochodzi z 1425 roku. W tłumaczeniu niniejszym termin Lachy zastępuje się przez Polacy.

a) Z woli Bożej wybudował Daniel¹ gród imieniem Chełm; o jego budowie opowiemy kiedy indziej. Z woli Bożej wybrał Daniel i ustanowił biskupem Iwana z klirosu² - wielkiej cerkwi ś. Bogurodzicy we Włodzimierzu [Wołyńskim]. Przedtem bowiem był biskupem Asaf w Uhrusku³, który wdarł się [samowolnie] na stolec metropolity [w Kijowie]⁴ i za to został strącony ze swego stolca, a biskupstwo [z Uhruska] zostało przeniesione do Chełma.

b) [1255] Kuremsa⁵ wyprawił się na Daniela i Wasylka⁶ i przybył niespodziewanie [na Wołyń]. Wasylko zbierał wojów we Włodzimierzu, a Daniel w Chełmie. Posłali też do Lwa⁷, aby przyjechał do nich. [Wówczas] wydarzyło się tak, że za grzechy Chełm zapalił się przez przeklętą babę. Potem napiszemy o wybudowaniu grodu, ozdobieniu cerkwi i o jego zniszczeniu wielkim, tak że wszyscy się uzalali. Płomień był taki, że łunę było widać w całej ziemi chełmskiej i we Lwowie⁸, a patrzący

---

1 Daniel Romanowicz (1201-1264) książę halicko-wołyński od 1258, koronowany w 1253.

2 Zgromadzenie duchownych przy katedrze biskupiej w kościele prawosławnym.

3 Uhrusk, wieś nad Bugiem w pow. włodawskim.

4 Fakt ten nastąpił już po zdobyciu Kijowa przez Tatarów w 1240.

5 Kuremsa, wódz tatarski.

6 Wasylko Romanowicz (1203-1269) książę wołyński.

7 Lew Daniłowicz [około 1225-1300], syn Daniela Romanowicza, książę halicki.

8 Jest to pierwsza wzmianka źródłowa o Lwowie.

widzieli łunę nad polami bełskimi od gorzenia silnego płomienia. Ludzie myśląc, że to Tatarzy podpalili gród, uciekli w miejsca lesiste i dlatego nie mogli się zgromadzić.

c) --- Przedtem pisałem o spaleniu się Chełma podczas najazdu Kuremsy. Gród CHEŁM bowiem został wybudowany w ten sposób: Gdy z Bożego rozkazu panował Daniel we Włodzimierzu, wybudował gród Uhrusk⁹ i ustanowił w nim biskupa. [Pewnego razu], gdy polując jechał polem, ujrzał na wzgórzu miejsce piękne i lesiste otoczone wokół polem. I zapytał miejscowych ludzi: „Jak się nazywa to miejsce? Oni odpowiedzieli „Chełm jest jego imieniem”¹⁰.

Upodobał sobie to miejsce [Daniel] i powziął myśl wybudowania na nim małego gródka¹¹ i ślubował Bogu i ś. Janowi Złotoustemu, że wybuduje cerkiew pod jego wezwaniem. I wybudował mały grodek, a gdy ujrzał, że Bóg mu pomaga i Jan otacza opieką, wybudował inny gród, którego Tatarzy nie mogli zdobyć, gdy Batu¹² - podbił całą ziemię ruską. - Książę Daniel ujrawszy, że Bóg szczęści temu miejscu, zaczął przyzywać przybyszów: Niemców i Rusinów, cudzoziemców i Polaków. Dzień w dzień przybywali czeladnicy i majstrowie wszelacy. Od Tatarów uciekali siodlarze, łucznicy [wyrabiający luki], tulnicy [wyrabiający kołczany] i kowale obrabiający żelazo, miedź i srebro. I było życie i zapełniły się pola i sioła wokół grodu dworami...

Wybudował [Daniel] przepiękną cerkiew ś. Jana. - Przywiózł [do niej] z klasztoru ś. Teodora z Kijowa ikony Zbawiciela i Bogurodzicy, które mu dała jego siostra Teodora i ozdobił je drogimi kamieniami i złotym bisiosem. Przywiózł także cudne ikony z Owruca¹³, [które otrzymał] po swoim ojcu. Spłonęły one w cerkwi ś. Jana i z tych ikon został jeden tylko Michał. Przywiózł również dzwony z Kijowa, a inne odlał na miejscu i to wszystko strawił ogień.

Po środku grodu stała wysoka wieża, tak że można w niej było strzelać wokół grodu. Podstawę wysokości 15 łokci¹⁴ miała z kamienia, a sama zbudowana z ciosanego drzewa i pobielona jak ser, błyszczała na wszystkie strony. Blisko niej znajdowała się studnia, mająca 35 sążni głębokości¹⁵. --- Parę staj¹⁶ od grodu stoi słup, a za nim wyrzeźbiony z kamienia orzeł. Wysokość słupa kamiennego wynosi 10 łokci, a wraz z podstawą i wierzchem - 12 łokci.

Zobaczywszy taką ruinę grodu wszedł [Daniel] do cerkwi [ś. Jana] ujrzał jej zniszczenie, zasmucił się wielce, pomodlił się do Boga i odnowił cerkiew, a biskup Iwan ją poświęcił.

---

9 Chodzi tu o przebudowę po 1219, gdyż Uhrusk występuje już około 1210.

10 Chełm w językach słowiańskich znaczy wzgórze.

11 Porównaj tekst i przypis 9, gdzie Letopis mówi o budowie istniejącego już faktycznie grodu w Uhrusku

12 Batu-Chan [zmarł 1255] władca tatarski, zdobywca Rusi, kierował też wyprawami na Polskę i Węgry w latach 1240-1242.

13 Cwruca, miasto na północny zachód od Kijowa.

14 4 Łokieć - około 0,5 m.

15 Sążeń ponad 2 m.

16 Staje - 700 m.

Odbudował ją potężniejszą i wyższą, lecz wieży takiej nie mógł wystawić, gdyż budował inne grody przeciw bezbożnym Tatarom i dlatego jej nie wybudował.

W roku 6768 [1260] wybudował [Daniel] w grodzie Chełmie cerkiew ogromną pod wezwaniem Najświętszej Dziewicy Maryi, nie mniej wielką i piękną niż poprzednie i ozdobił ją ikonami precudnymi. Z ziemi węgierskiej sprowadził czaszę z marmuru purpurowego, wyrzeźbioną nader przemyślnie; otoczona była wokół głowami węzowymi. I stawił ją przed drzwiami cerkwi zwanymi carskimi i uczynił z niej naczynie na świecenie wody na Objawienie Pańskie [Trzech Króli - 6 I].

Tłumaczenie z języka staroruskiego. Letopis, s. 494-495, 557, 558-560.

LOKACJA LEWARTOWA (LUBARTOWA)

1543 VII Kock¹⁷

Piotr Firlej z Dąbrowicy¹⁸ - nadaje prawa mieszkańcom nowo założonego miasta Lewartowa¹⁹

- - My Piotr z Dąbrowice i w Janowcu²⁰ i w Kocku dziedzic, wojewoda lubelski, radomski i kazimierski²¹ starosta, oznajmiamy - - iż my, chcąc dobra nasze pomnożyć i rozszerzyć i do większych dochodów przywieść, miasteczko nasze teraz nowo założone i postawione nazwane Lewartów w majątności naszej Szczekarkowskiej²², umyśliliśmy fundować i postanowić i jemu prawa miejskie napisać, bez których żadna rzecz pospolita dobrze się ostać nie może. A iż to miasteczko nasze Lewartów wedle fundacji i założenia swego jest w prawie miejskim i magdeburskim założone, a jako w drugich mieściech praw, sposobów, obyczajów pewnych dla dobrego rządu używają, tak my też chcemy, aby obywatele tego miasteczka, przerzeczonego praw, sposobów i obyczajów używali i z nich się cieszyli i to zapisujemy wiecznymi czasami.

Przydawszy też obywatelom przerzeczonego Lewartowa wolne wycinanie dębów i drzew potrzebnych na wszystkie budowanie i potrzebę domową, a to w tych lesiach i borach, w których im na początku fundacji pokazane było i na potym rozkazaniem naszym osobnym pokazane będzie.

---

17 Kock, miasto w pow. radzyńskim.

18 Dąbrowica, wieś w pow. lubelskim.

19 Lewartów dziś Lubartów, miasto pow. w woj. lubelskim z rąk Firlejów przeszło w połowie XVII w. do rodziny Lubomirskich, a od nich do Sanguszków. W roku 1743 Paweł Sanguszko dokonał zmiany nazwy Lewartów na Lubartów nawiązując do imienia swego przodka Lubarta, brata Jagiełły, Ostatnimi właścicielami Lubartowa byli Łubieńscy i Mycielscy.

20 Janowiec, osada na lewym brzegu Wisły w pow. puławskim.

21 Kazimierz Dolny, miasto w pow. puławskim.

22 Szczekarków, wieś w pow. lubartowskim.

Pozwalamy im też wolność, aby mogli jatki, albo budki, albo stoły solne postawić, w których nikomu inszemu nie wolno będzie soli ku przedaniu wykładać jeno mieszczanom, albo temu, który ma prawo miejskie, wyjąwszy jarmarki. Dajemy też przerzeczonym mieszczanom naszym Lewartowskim władzę postawić stoły, które sochackami pospolicie zowią, w których wolno będzie którymkolwiek wsi kmieciom i inszych miast obywatelom bydła wielkie i małe bić i we wtorek mięso wolno będzie przedawać, od których, od każdej z osobna podatek, który pospolicie targowym nazywają, wedle dawnego zwyczaju, który jest w Kocku, nam i potomkom naszym powinni płacić będą. Nadto chcemy i tym terazniejszym pismem stanowimy, iż żadnemu karczmarzowi we wsiach naszych w pół mili od przerzeczonego miasteczka, nie dopuszczamy piwa warzyć, ale je w miasteczku kupować, a kupione w ich karczmach przedawać rozkazujemy.

Wyjmujemy też i wolno czyniemy miasteczko przerzeczone i jego obywatele od wszystkich sądów świeckich wszelakich osób i chcemy, aby przed żadnym sędzią świeckim, jakiegokolwiek stanu i powołania byli, nie stawali i gdyby na nie jakiegokolwiek osoby szlacheckim rodzajem ozdobione skarżyli, tylko przed wójtem miasteczka naszego Lewartowskiego, albo gdyby się przyczyna jaka wielka i przestępstwo jakie wielkie pokazało, tedy przed nami i potomkami naszymi będą powinni odpowiadać, a we wszystkich w ogół i osobnych opravach i kauzach (sprawach) prawem miasteczka naszego przerzeczonego mają być sądzeni. A jeśli się przytrafiło, żeby który mieszczanin i obywatel przerzeczonego miasteczka winy sądowe nam i naszym potomkom u sądu powinne, popadł, albo przeciwko nam i potomkom, starostom i burgrabiom naszym jakimkolwiek sposobem wystąpił, stanowimy i taki porządek mieć chcemy, aby zakład i więzienie miejskiej karności karanie nad takimi przestępstwami, nad temi, którzyby się jakiego występku dopuścili byli wyciągani, wyjąwszy winę złodziejstwa albo też meżobójstwa albo jakiego inszego złego i haniebnego uczynku i występku.

A jeśli by któremu mieszczaninowi miasteczka naszego przez jakiego człowieka obcego kiedykolwiek a osobliwie w nocy gwałt jaki i przestach był uczyniony a takowyby na świeżym uczynku na takowym gwałcie był pojman, prawem miejskim z takiego przestępstwa niechaj będzie sądzon i karan. Wszyscy też i każdy z osobna, mieszczanie i obywatele miasteczka naszego Lewartowa [...] ²³ z każdego łanu ról takowych będą płacić nam i potomkom naszym na święto ś. Marcina (11 XI) po groszy 24. A z ogrodów po 2 grosza. Z folwarków po 2 grosza. A rzeźnicy, piekarze, kramarze sukienni, sukiennicy, solni kramarze, krawcy i inni wszyscy rzemieślnicy z każdych jatek albo miejsc, na których przedają i od inszych swoich rzemiosł wszystkich według zwyczaju miasteczka Kocka i innego dochody wszelkie będą nam i potomkom naszym dawali i dawać będą powinni wiecznemi czasy po zbieżeniu i wyściu dwudziestu czterech lat dla wolności

---

23 W oryginale tekst uszkodzony.

tymże mieszczanom od ras pozwolonych.

Dla której rzeczy jaśniejszego świadectwa pieczęć naszą u tegoż listu wieszamy.

Działo się i dano w zamku naszym w Kocku po ś. Bartłomieju (24 VIII) blisko przeszłym roku Pańskiego 1543.

Z. Rościszewska: Lewartów w latach 1543-1643. Lublin 1932, s. 45-47

LOKACJA MIASTA LUBLINA

1317 VIII 15 Kraków.

Władysław Łokietek nadaje miastu Lublinowi prawo magdeburskie i przekazuje wójtostwo Maciejowi z Opatowca²⁴[dokument].

W imię Pana amen. Aby z biegiem lat nie zmniejszyła się waga tego oczywistego wydarzenia, ponieważ pamięć ludzka jest zawodna, trzeba, aby fakty dokonane zostały potwierdzone równocześnie dokumentem pisany i oświadczeniem świadków.

Przeto My Władysław z Bożej łaski książę Krakowa, Sandomierza, Sieradza, Łęczycy, Kujaw i dziedzic Królestwa Polskiego podajemy do wiadomości wszem wobec i tym, którzy w przyszłości będą oglądali niniejszą kartę, że pragnąc znacznie powiększyć dochody i korzyści naszego księstwa, po zasięgnięciu rady i uzyskaniu zgody naszych panów, opatrzemu Maciejowi wójtowi z Opatowca człowiekowi godnemu, zarządzającemu naszemu i wiernemu słudze, którego prawość obyczajów i wierność niezwykła uczyniły Nam miłym i oddanym, co wieść powszechna podaje i potwierdzają fakty, nadajemy wieczyście 100 łanów ziemi uprawnej i nieuprawnej, według miary magdeburskiej w mieście naszym Lublinie, na jego wygodne i dostatnie utrzymanie oraz dla zapewnienia dostatniego życia obywatelom i mieszkańcom miasta.

Również jemu i jego prawnym spadkobiercom nadajemy i przekazujemy dziedziczne wójtostwo z szóstym łanem wolnym z łanów nadanych miastu, z trzecim denarem od spraw sądowych, z jałkami, karczmami, z wszystkimi ławami chlebnymi i szewekimi, z szóstym sklepem sukiennym i kramem, z rzeźnią, która pospolicie nazywa się kutelhow, z łaźnią, z młynami, ile ich tylko będzie mógł zbudować na rzece w granicach miasta i ze stawami, w których będzie miał możność łowienia i chwytania ryb we wszelki sposób, czego innym całkowicie zabraniamy. Te wszystkie [przywileje] wymienione ogólnie i wyszczególnione będzie posiadał wójt swobodnie, bez obowiązku składania

---

²⁴ Opatowiec, osada m. nad Wisłą w pow. Kazimierza Wielka, woj. kieleckim.

z tego tytułu jakichkolwiek opłat dla nas.

Chcemy także, aby wójt i wspomniani obywatele [miasta] rządili się wyłącznie tylko na podstawie przepisów prawa teutońskiego magdeburskiego, odrzuciwszy wszelkie inne prawa i obyczaje z nim niezgodne. Postanawiamy, aby ci wszyscy wymienieni obywatele, we wszystkich sprawach małej jak i wielkiej wagi, a także złodzieje i złoczyńcy pochwyceni w granicach miasta lub doprowadzeni, podlegali sądowi tegoż wójta, który będzie sądził w każdym przypadku, jak tego żąda i wymaga rzeczzone prawo bez sprzeciwu ze strony sądów wojewodów, kasztelanów lub jakichkolwiek [innych] sędziów. Wspomniani [bowiem] obywatele miasta i inni podlegający władzy miejskiej wójta nie podlegają ich jurysdykcji [kasztelanów, wojewodów i innych sądów], a odpowiadają prawnie tylko wobec wójta.

Również wójt i jego następcy będą wyłączeni spod ich władzy sądowniczej i będą odpowiadali przed naszym sądem, ale tylko na podstawie swojego prawa, gdy zostaną wezwani listem opatrzonym naszą pieczęcią. Natomiast, gdy sami obywatele [miasta] lub inne osoby podległe sądownictwu wójta będą odwoływali się w apelacji do naszego dworu, wójt nie będzie pozbawiony swojego trzeciego denara, należnego tytułem kary, ale otrzyma go z naszego sądu.

Postanawiamy również, aby ci obywatele mieli wygon dla [pasienia] bydła w trzech stronach [miasta], który w mowie potocznej nazywa się skotnik. Aby zaś lepiej i korzystniej mogło być lokowane wymienione miasto, wszystkim jego obywatelom, gdy będą przejeżdżali przez nasze państwo z towarami na sprzedaż lub w celu kupna dajemy na zawsze wolność od cła, od podatku zaś na rzecz naszą oraz od wszelkich posług i ciężarów uwalniamy ich całkowicie na przeciąg 20 lat. Gdy okres tej wolności minie, obywatele będą obowiązani płacić nam corocznie z każdego łanu jeden wiardunek w monecie obiegowej. Zezwalamy także wójtowi i jego spadkobiercom, aby mogli sprzedać wymienione wójtostwo, zamienić, darować lub przenieść na inną osobę, kiedy im to będzie dogodnie.

Dla potwierdzenia powyższego rozkazaliśmy wydać niniejsze [pismo] z naszą pieczęcią. Działo się w Krakowie w r. P. 1317, we Wniebowzięcie Błog. Panny Maryi, w obecności świadków: comesa Pakosława kasztelana krakowskiego, Nawoja sandomierskiego, Tomisława krakowskiego, wojewodów, Piotra sandomierskiego, Floriana wiślickiego²⁵, Spicymira sandeckiego²⁶ kasztelanów. Dano przez ręce magistra Franciszka kanclerza krakowskiego.

WAPL, nr 569, s. 237-238. Dok. m. Lublina nr 1 [or. pergaminowy]. Druk: KDM, t. II.

Tłumaczenie z języka łacińskiego.

---

²⁵ Wiślica, osada m. w pow. buskim, woj. kieleckim.

²⁶ Sącz, dziś 2 miasta Stary i Nowy w pow. nowosądeckim, woj. krakowskim.

NADANIE GORAJA I KRAŚNIKA

1377 VII 26 pod Belzem²⁷

Ludwik król Polski i Węgier nadaje na własność Dymitrowi i Iwanowi z Klecia²⁸ zamek Goraj²⁹ z i miasto Kraśnik z przyległościami [dokument].

My Ludwik z łaski Bożej król Węgier, Polski, Dalmacji, Kroacji, Banii, Serbii³⁰, Galicji, Lodomerii³¹ Bułgarii, Kumanii³² - - Wiadomym czynimy wszystkim komu należy, że mając na względzie wielokrotne usługi, które oddali dotychczas naszemu majestatowi królewskiemu, jak również i te, które w przyszłości tym bardziej będą nam chcieli okazać w dowód wdzięczności znakomici mężowie bracia, podskarbi rzonego Królestwa naszego Polskiego Dymitr i Iwan, dziedzice Klecia, im i ich prawnym spadkobiercom płci obojga darowujemy i zapisujemy na niewzruszoną własność nasz zamek nazwany Goraj lub Lada³³, oraz wsie: Lade³⁴, Radzięcin³⁵, Chrzanów³⁶, Dzwolę³⁷, Kocudzę³⁸, Białą³⁹, Branwicę⁴⁰ i Zdziłowice⁴¹, a także miasto Kraśnik z wsiami niżej wymienionymi: Stróża⁴², Wyżnica⁴³ i połową wsi Rzeczycy⁴⁴ położona w ziemi sandomierskiej wraz ze wszystkimi prawami, posiadłościami, pożytkami, dochodami, czynszami, polami, łąkami, lasami.

- - Wszystkich - - mieszkańców wymienionego miasta i wsi uwalniamy od wszelkiej władzy

---

27 Belz, miejscowość nadgraniczna w ZSRR, położona nad Sołokiją, lewym dopływem Bugu.

28 Klecie, wieś w pow. jasielskim woj. krakowskim.

29 Goraj, osada w pow. biłgorajskim.

30 Dalmacja, Kreacja (Chorwacja), Bania, Serbia - dziś wchodzi w skład Jugosławii.

31 Galicja i Lodomeria - nazwy łacińskie pochodzące od Halicza i Włodzimierza Wołyńskiego. Haliczem władał w latach 1227-1230 król Węgierski Ankim, Andrzej II. To rządów Andrzeja i Ludwika nawiązała Maria Teresa, nazywając tereny zabrane Polsce w 1772 roku Królestwem Galicji i Lodomerii.

32 Kumanowie, lud koczowniczy pochodzenia mongolskiego, osiedlił się w pn.wsch. Węgrzech w XIII wieku.

33 Lada, dawniejsza nazwa zamku w Goraju, pochodząca od rzeki Łady.

34 Lada, wieś w pow. biłgorajskim.

35 Radzięcin, wieś tamże.

36 Chrzanów, wieś w pow. Janów Lub.

37 Dzwola, wieś tamże.

38 Kocudza, wieś tamże.

39 Biała, wieś tamże.

40 Branwica, dziś nie istniejąca wieś w pow. Janów Lub.

41 Zdziłowice, wieś w pow. Janów Lub.

42 Stróża, wieś w pow. kraśnickim.

43 Wyżnica, wieś tamże.

44 Rzeczycy, wieś tamże.

sądowniczej królestwa naszego Polskiego wojewodów, kasztelanów, sędziów, podsędków i innych urzędników postanawiamy, aby we wszystkich sprawach tak małych jak i wielkiej wagi, mianowicie kradzieży, krwi, zabójstwa, podpalenia, uszkodzenia członków i innych podlegali wyłącznie tylko własnym sądom: mieszczenie wójtowskim, a mieszkańcy wsi sołtysów. Wójt natomiast i sołtysi [będą odpowiadali] wobec swoich panów rzeczonych Dymitra i Iwana oraz ich dziedziców i następców, od których sądownictwa będą mieli prawo odwołania się do nas lub sądu naszego najwyższegozgodnie z obowiązującymi przepisami prawa teutońskiego średzkiego.

Działo się pod zamkiem Bełskim ziemi ruskiej nazajutrz po święcie chwalebnego Jakuba apostoła, r. P. 1377, w obecności znakomitego księcia pana Władysława księcia opolskiego, wieluńskiego i Rusi⁴⁵ i wobec panów: Jana kasztelana krakowskiego, Ottona wojewody sandomierskiego, Przedbora marszałka rzeczonego naszego Królestwa Polskiego, Pełki sędziego i Jana kasztelana sandomierskich i wielu innych wiarygodnych wiernych naszych. Dany przez ręce czcigodnych w Chrystusie ojców, panów kanclerzy: węgierskiego Demetriusza biskupa zagrzebskiego⁴⁶ i polskiego Zawiszy oraz Szymona podkanclerzego rzeczonego Królestwa naszego Polskiego.

WAPL, Księga ziem. urz. nr 8, k. 640-641 (kopia z XVI w.). Druk: KDM, t. III, nr 893, s. 310-311. Tłumaczenie z języka łacińskiego.

---

45 Władysław, syn Eolka II z linii Piastów śląskich, zmarł w 1401 roku. Był on księciem Opola, Wielunia (miasto pow. w woj. łódzkim) i Kujaw, namiestnikiem Rusi Czerwonej z ramienia Ludwika i palatynem węgierskim.

46 Zagrzeb, miasto, stolica Chorwacji (Jugosławia).